

Eerherstel voor het Ko

Verzoenend bloed? Het lege graf? Het opstandingsge-
loof van de christenen zou terug moeten grijpen op een
oudere – van oorsprong joodse – gedachte dat de
rechtvaardige door zijn 'opstanding' gecompenseerd
wordt voor hem aangedaan leed.

De Leidse nieuwtestamenticus H.J. de Jonge pleit voor
eerherstel van de koninkrijkstheologie.

Aan de opstanding van Jezus kennen christenen diverse betekenissen toe. Nu eens zegt men dat deze opstanding de opstanding van alle gelovigen aan het eind van de tijd mogelijk maakt. Ze geeft gelovigen de zekerheid van hun eigen opstanding tot heil. Dan weer is de zin van Jezus' opstanding, dat hij sindsdien als levende Heer bij God is en de gelovigen met zijn Geest doordringt. Dikwijls stelt men meer algemeen, dat door de opstanding van Jezus de dood voor mensen niet meer het laatste woord heeft. God heeft met Christus' opstanding getoond dat de dood heeft afgedaan. Het zijn alle betekenissen waarvoor de vroege traditie van de kerk goede gronden levert.

Maar aan de vroegste betekenis die de opstanding van Jezus heeft gehad wordt meestal voorbijgegaan. Jezus' opwekking door God gold oorspronkelijk als compensatie voor het hem aangedane onrecht en als eerherstel of rehabilitatie. Het Engels en het Latijn hebben hiervoor het geschikte woord *indictio*. De term drukt uit, dat God na de smadelijke dood van Jezus diens eerherstel heeft geest en bewerkt. Volgelingen van Jezus die kort na zijn dood zeiden: 'God heeft hem opgewekt', wilden daarmee zeggen: God heeft hem in het gelijk gesteld tegenover degenen die hem afgewezen en gedood hadden. Tegenstanders hebben hem uitgeschakeld, maar God heeft zich aan zijn kant gesteld door hem uit de doden op te wekken.

De opstanding is in deze visie Gods autorisatie van de boodschap die Jezus tijdens zijn aardse leven had uitgedragen. God had die prediking gesanctioneerd door Jezus na zijn dood in het gelijk te stellen. De consequentie is, dat in de prediking van zijn volgelingen die boodschap van Jezus een centrale plaats inneemt.

Rehabilitatie

Dat de rehabilitatie van Jezus door God de oudste opvatting van Pasen geweest is, blijkt uit historisch onderzoek. Het geloof in Jezus' opstanding is weliswaar twintig jaar ouder dan onze oudste geschreven bronnen, maar het ontstaat van dat geloof laat zich nog wel reconstrueren, dankzij het feit dat dit geloof over

eenkomsten vertoont met bepaalde, onder joden reeds bestaande opvattingen. Die hielden in, dat rechtvaardigen die ten gevolge van hun trouw aan God de dood vonden, door God gerehabiliteerd werden doordat hij hen kort na hun dood in een nieuw leven in de hemel deed opstaan. Sinds de tweede eeuw voor Christus kwam deze opvatting bij bepaalde groepen joden voor. Van rechtvaardigen die een vroegtijdige, gewelddadige dood stierven, dachten zij, dat God hen opwekte in de hemel. Joodse volgelingen van Jezus waren overtuigd, dat hij de dood had gevonden als gevolg van zijn trouw aan God. Daarom waren ze er ook van overtuigd, dat God hem bij zich in de hemel had opgewekt. Ze gingen ervan uit, dat God Jezus niet in de dood kon hebben gelaten. Ze namen dus zonder meer aan, dat God Jezus in een nieuw leven bij zich opgenomen had, omdat de prediking en het handelen van Jezus op aarde in overeenstemming met Gods wil waren geweest. Daarom moest God zich na Jezus' dood wel zijn lot hebben aangetrokken en hem – net als andere gedode rechtvaardigen – in de hemel hebben doen opstaan.

Dat is ook de oudste voorstelling van Jezus' opstanding in de christelijke literatuur. Paulus ziet deze opstanding als iets dat in de hemel heeft plaats gehad.

Martelaren

Wat zeggen nu de bronnen? Wat geloofden tegen het begin van onze jaartelling joden over het lot van martelaren? De term martelaren gebruik ik hier voor gewelddadig omgebrachte rechtvaardigen. Het boek 2 Makkabeën dateert waarschijnlijk van ongeveer 125 voor Christus. Het beschrijft hoe vrome joden vijftig jaar terug in opstand waren gekomen tegen hun vorst, de koning van Syrië, de wrede Antiochus IV. Na tien jaar had de opstand succes gehad. Judea was een min of meer onafhankelijk tempelstaatje geworden. Maar de vrijheid was betaald met het bloed van martelaren. Hoofdstuk 7 vertelt, dat aan het begin van de opstand zeven broers en hun moeder door de koning tot handelingen gedwongen waren die hun godsdienst hun verbodde.

Omdat ze hadden geweigerd te gehoorzamen, waren ze een voor een gefolterd en gedood. De auteur van het boek geeft zo'n vijf keer blijk van zijn overtuiging, dat God de broers en hun moeder na hun dood in een vernieuwd lichaam in de hemel heeft doen opstaan. Volgens de auteur was deze opwekking de compensatie van God voor het geleden onrecht en een eerherstel tegenover de goddeloze belagers van de martelaars. De Syrische koning, zo zegt de schrijver, benam de martelaars wel het tijdelijke leven, maar de koning van het heelal gaf hun het eeuwige leven. Wat de aardse koning hun ontnam, ontvingen zij 'terug' van de hemelse. Ze stierven door mensenhand, maar mochten rekenen op wat God voor hen had weggelegd: de wederopstanding. Die opstanding had ingehouden, dat God zich over hen had ontfermd en hun de geest en het leven had 'teruggegeven'. Volgens de schrijver van 2 Makkabeën had de moeder na haar dood haar zeven kinderen in de hemel terugontvangen. Door Gods erbarmen waren ze alle acht in de hemel opgestaan.

Uit uitdrukkingen als 'teruggeven' en 'terugontvangen' en uit diverse vermeldingen van Gods ontferming blijkt, dat de auteur de hemelse opstanding van de martelaren opvatte als compensatie en rehabilitatie.

Soortgelijke ideeën vindt men in het boek Wijsheden van Salomo, dat uit de eerste eeuw voor onze jaartelling stamt. Ook hier gaat het om rechtvaardigen die door onrechtvaardigen worden verdrukt en gedood, maar daarvoor postuum eerherstel krijgen van God (hoofdstuk 2 tot 5). Rechtvaardigen die om hun gehoorzaamheid aan God door onrechtvaardigen worden gedood, neemt God als hem welgevallige offers tot zich (3,6). Hun vallen vrede, onsterfelijkheid en grote weldaden ten deel (3,3-5). Zij zijn in veiligheid bij God (4,17). Dat het volgens de auteur hier om een compensatie gaat, blijkt uit hoofdstuk 5. Wanneer de gewelddadig omgekomen rechtvaardigen in de hemel onder de heiligen zijn opgenomen, stellen ze zich daar vrijmoedig op tegenover hun verdrukkers en moordenaars, die zuchten in het dodenrijk. 'Maar de rechtvaardigen leven in eeuwigheid, hun loon is in de Heer' (5,15). God schenkt hun een schitterende kroon: een glansrijke rehabilitatie.

Het derde voorbeeld komt uit het boek getiteld Hemelvaart van Mozes. Het is waarschijnlijk geschreven in 10 na Christus of korte tijd later. Judea is dan net ingelijfd bij de Romeinse provincie Syrië. Volgens de auteur heeft het lot van Israël hiermee een absoluut dieptepunt bereikt. Vreemde overheersers onderdrukken en bezoedelen het. De joodse religie wordt drastisch ontregeld. De auteur ziet het heil voor Israël alleen nog gelegen in de rol die in de naaste toekomst een man uit

oninkrijk

de stam Levi zal vervullen. Die zal zich bij wijze van boete voor Israëls zonden in een grot terugtrekken. Zo wil hij ook voorkomen, dat hij gedwongen wordt tot het overtreden van Gods wet. Hij zal worden gedood. Maar dan zal hij door God worden gewroken doordat God zijn vijanden straft.

Het boek vermeldt vervolgens, dat de Leviet in de hemel zal opstaan en gerehabiliteerd zal worden: hij zal daar door God tot priester worden gewijd. Na dit eerherstel van de Leviet zal God het laatste oordeel voltrekken over de volkeren op aarde. Ze zullen worden gestraft om wat ze Gods kinderen hebben aangedaan. De auteur verwacht dus, dat God door de gewelddadige dood van de Leviet bewogen zal worden om enerzijds Israëls vijanden definitief te straffen, anderzijds de gedode rechtvaardige op te wekken en in de hemel eer te bewijzen. Deze rehabilitatie zal de beloning zijn voor zijn trouw en gehoorzaamheid aan Gods wet, waarvoor hij zijn leven zal prijsgeven.

Leeg graf niet nodig

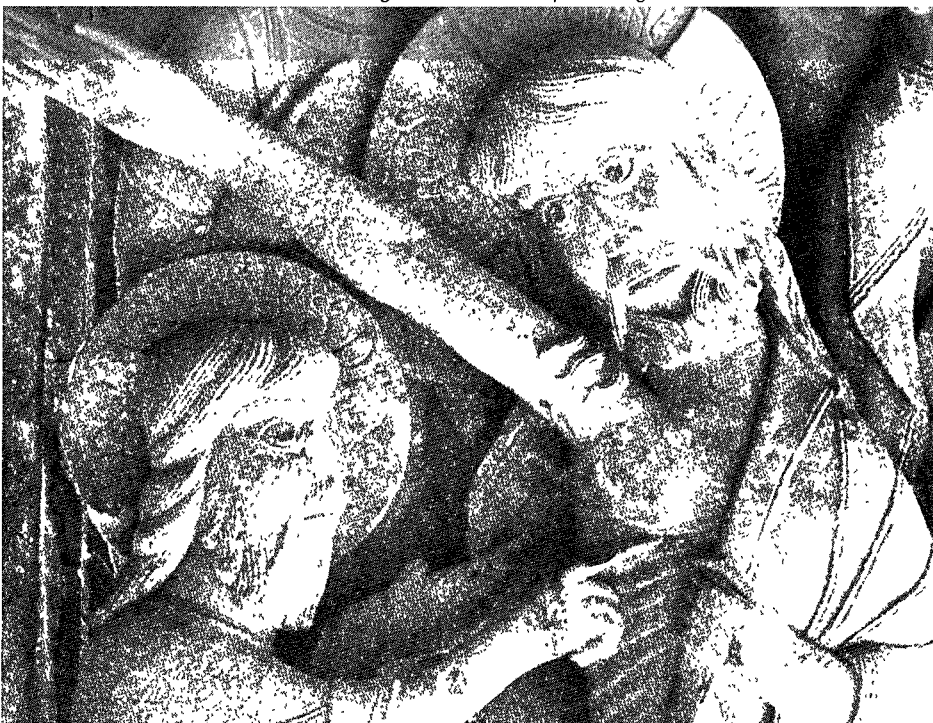
Er is meer materiaal, bijvoorbeeld bij de joodse geschiedschrijver Flavius Josphus, maar we beperken ons tot de genoemde drie boeken. In geen van deze gevallen was een verschijning of een leeg graf nodig om het geloof in de opstanding op gang te brengen. Uit het derde voorbeeld blijkt zelfs, dat joden ook al vóór iemands dood konden geloven, dat die persoon zou worden opgewekt. Indien iemand trouw zou blijven aan God en daarvoor de dood zou vinden, zou hij opstaan

bij God en in het gelijk gesteld worden. Hoe kwam het nu tot het geloof in de opstanding van Jezus? De hierboven vermelde joodse opvattingen maken veel begrijpelijk. Ook Jezus was volgens zijn leerlingen gedood ten gevolge van zijn trouw aan God. Daarom konden zij direct overtuigd zijn, dat God ook de gekruisigde Jezus had gerehabiliteerd door hem in de hemel te doen opstaan. Een christelijke formulering die algemeen als van voor Paulus wordt beschouwd, brengt deze overtuiging tot uitdrukking: 'Hij is gehoorzaam geworden tot de dood, ja, tot de dood van het kruis. Daarom heeft God hem ook uitermate verhoogd' (Filippenzen 2,8-9).

Aankankelijk was het niet nodig het geloof in Jezus' opstanding te funderen met berichten over verschijningen. Niet mededelingen over verschijningen, maar vier andere uitspraken moeten gelden als de oudste uittalingen over Jezus' opstanding, en wel op literair-historische gronden. Deze alleroudste uitingen van het vertrouwen dat Jezus was opgewekt zijn stereotiepe, tamelijk vaste formuleringen. Ze moeten al gebruikt zijn lang voordat ze in onze oudste christelijke bronnen opduiken. Daar verschijnen ze namelijk elk zo vaak, zo wijd verspreid en in zo weinig gevarieerde vorm, dat ze allang daarvoor vaste vorm moeten hebben aangenomen. Zeg in de jaren dertig van de eerste eeuw, in de kring van joodse christenen te Jeruzalem.

1. 'God heeft hem opgewekt uit de doden' (1 Thessalonicenzen 1,10),
 2. 'Christus is opgestaan uit de doden' (Romeinen 6,4),
 3. 'Christus is gestorven en opgestaan' (1 Thessalonicenzen 4,14), en
 4. 'Jullie (of welke tegenstanders dan ook) hebben hem gedood, maar God heeft hem opgewekt' (Handelingen 4,10).
- In deze oeroude formuleringen drukt zich ten aanzien van Jezus hetzelfde vertrouwen uit, dat joden al eerder hadden

Thomas gelooft in Jezus' opstanding

Zalig

Het is alweer jaren geleden, maar ik moet er elk jaar opnieuw aan denken.

Ik was die paasdagen in Rome: een ongekende luxe voor een dominee, die met hoogtijdagen immers nooit van huis kan. Een staartje studieverlof bracht mij op Goede Vrijdag in de catacomben aan de Via Appia. Getweeën werden we rondgeleid door een oude pater Salesiaan, die onze moerstaal sprak. Hij had wortels in Valkenburg, wij kwamen uit Maas-tricht.

Hij nam ons mee van graf tot graf, van gang tot gang. En hij vertelde. Hij hief zijn lamp bij afbeeldingen van een vis en legde uit, dat dat het symbool voor Christus was. Hij wees ons op de afbeeldingen van de Goede Herder, met het verloren schaap over de schouders. Hij stond stil bij een onbeholpen kruis, dat in de wand gekrast was. Hij lichtte ons bij in wat we al wisten, maar om weten ging het niet. Het was een delen in geloof, dat in deze ondergrondse gangen op deze dag heel bijzonder diepte kreeg. Onze Goede Vrijdag was goed.

Ik aarzelde om op die paasmorgen naar het Sint Pietersplein te gaan. Moest ik daar wel staan, in afwachting van een man van wie ik wel de zegen maar niet de pretentie kon aanvaarden? We gingen. Mijn reisgenote was rooms-katholiek en ik gunde het haar graag, hoewel zij dezelfde bedenkingen had. Maar haar oude moeder keek naar de televisie – de mijne trouwens ook, die van de paus niets hebben moet – en we konden hen toch niet teleurstellen, ook al zagen ze ons niet in beeld. Zo stonden we daar, in de menigte van vele duizenden, wat onwennig en niet zo zeker van onszelf, in de stralende ochtendzon. Toen schoof hij plotseling aan ons voorbij. Temidden van al die duizenden onbekenden stond hij ineens voor onze neus, in zijn schamele regenjasje. 'Zalig Pasen, pater', zeiden wij, blij en verbouwereerd. Hij keek ons, in het voorbijgaan, even aan en zei in de Vlaamse tongval die hem eigen was: 'Goê da ge gekomen zijt...' We legden even de hand op elkaars arm en toen was hij weg.

De zegen, die daarna van het balkon werd uitgesproken, kon deze niet overtreffen. We hadden beiden tranen, mijn reisgenote en ik. En als het zachte groen door bomen en struiken waart, voel ik die ontmoeting weer. Dan zie ik Maria van Magdala op de vroege paasmorgen in de hof en roep met haar in blijde herkenning: 'Mijn Heer!'

Fokkelien Oosterwijk

uitgesproken over andere gedode rechtvaardigen. Dit vertrouwen was, dat degene die door zijn gehoorzaamheid aan God het leven verloor, spoedig na zijn dood het leven van God in de hemel kreeg. De essentie van deze overtuiging was, dat God intrad voor degenen die hem tot in de dood trouw waren gebleven en hun eerherstel bezorgde. Deze overtuiging was ook de bron van het geloof in Jezus' opstanding. Dat blijkt uit het woord 'daarom' in het al geciteerde Filippenzen 2,9: 'Daarom heeft God hem ook uitermate verhoogd.' Het blijkt ook uit de zojuist als vierde genoemde standaardformulering betreffende Jezus' opstanding. Telkens als die formulering wordt gebruikt, vaak in Handelingen, wordt Gods rehabilitatie van Jezus gecontrasteerd met het moorddadig gedrag van Jezus' vijanden.

Het blijkt ten slotte ook uit de christelijke uitleg die Marcus in 12,10-12 geeft van Psalm 118,23. Marcus vertelt eerst de gelijkenis van de onrechtvaardige pachters die uitloopt op de gewelddadige dood van de zoon van de eigenaar. Die zoon staat voor Jezus. Dan besluit Marcus met Psalm 118,23: 'De steen die de bouwlieden hebben afgewezen, die is tot een hoeksteen geworden. Dit is het werk van de Heer.' Met de steen wordt nu Jezus bedoeld. Door autoriteiten is hij afgewezen en verworpen, maar door God in ere hersteld.

De oudste betekenis van Jezus' opstanding was dus: God heeft hem in het gelijk gesteld. Maar degene die hier in het gelijk gesteld werd, was de kort tevoren om het leven gebrachte Jezus van Nazareth. En gesanctioneerd was dus achteraf wat hij bij zijn leven had geleerd en gepredikt. Nog Johannes 8,28 ziet Jezus' opstanding als bevestiging, dat hij op aarde slechts gesproken had wat God hem geleerd had.

Opmaat

Wat had hij dan gepredikt? Daarover bestaat momenteel discussie. Sommigen, vooral in Noord-Amerika, menen dat men Jezus' prediking nu moet reconstrueren op grond van een aantal deels binnen, deels buiten het nieuwe testament bewaarde collecties spreken, zoals het Thomas-evangelie. Dan ontstaat het beeld van een leraar van wijsheid, kritisch tegenover de gevestigde orde. De meeste experts in Europa menen, dat de beste grondslag voor de reconstructie van Jezus' prediking nog altijd ligt in Marcus, Q (een verzameling woorden van Jezus die zowel door Matteüs als Lucas is gebruikt) en Paulus. Ideeën die in deze drie onderling onafhankelijke bronnen voorkomen, of in twee van de drie, moeten ver teruggaan in het verleden, mogelijk tot bij Jezus. Het beeld dat dan ontstaat is, dat Jezus een profeet was, die verkondigde dat Gods heerschappij aan het aanbreken was. Jezus' eigen optreden was er de opmaat van. Het einde van de tijd was dus ophanden, Gods oordeel was aanstaande. Wie daaraan wilde ontkomen, moest zich onmiddellijk van zijn slechte gedrag afkeren en gaan leven naar de wil van God. Jezus' prediking is volgens ve-

len, ook volgens mij, goed samengevat in Marcus 1,15: 'De tijd is gekomen. Het Koninkrijk van God breekt aan. Zuiver uw leven.'

Als de volgelingen van Jezus overtuigd waren, dat God Jezus in het gelijk had gesteld, dan waren zij er eveneens van overtuigd, dat God de prediking van Jezus had gesanctioneerd. Die prediking verdiende in hun ogen dus voortgezet te worden.

Koningschap

Eén consequentie die aan het voorgaande kan en mijns inziens zou moeten worden verbonden is de volgende. In de christelijke prediking behoort het thema van het aanbreken van Gods koninkrijk nog altijd centraal te staan. De prediking van de kerk moet dus primair gaan over God die bezig is zijn koningschap over mensen te vestigen. Ze zal uiteraard duidelijk maken, dat dit koningschap eisen stelt aan het gedrag van mensen.

Als het hoofdthema in de prediking en daarmee in de theologie moet zijn: Gods aanbrekende koningschap en de van mensen geëiste gehoorzaamheid, dan zal het gevolg zijn, dat andere thema's hun centrale plaats moeten afstaan. Dat geldt speciaal voor het thema van de verzoening door Jezus' dood. Enerzijds omdat wat de kerk voortzet niet is de prediking óver, maar de prediking van Jezus. Ze gaat primair over Gods koningschap, niet over Jezus. Anderzijds omdat in oorsprong de 'leer der verzoening' logisch ondergeschikt is aan het thema van Jezus' opstanding.

In joodse literatuur van kort voor Jezus' tijd komt de gedachte voor, dat de gewelddadige dood van een rechtvaardig mens God tot ontferming beweegt. We signaleerden de gedachte al in de boeken 2 Makkabeën en Hemelvaart van Mozes. Maar de ontferming van God strekte zich in zulke gevallen niet alleen uit over de vermoorde persoon, maar ook over degenen die met hem geestelijk nauw verbonden waren. De gedode werd door God opgewekt. Aan de mensen die met de gedode verbonden waren, schonk God zijn gunst of genade. Hij had wel redenen om kwaad op deze mensen te zijn, omdat ze hem in hun gedrag ongehoorzaam geweest waren. Maar de dood van een vertegenwoordiger uit hun groep stilde Gods toorn. Behalve dat hij de gedode opwekte en bij zich opnam, verleende hij dus genade aan de mensen die met de gedode één groep hadden gevormd. Dát is wat ook 'de verzoening' wordt genoemd. Verondersteld was de eenheid van de gedode met de nabestaanden als hechte groep. Alleen door die eenheid kon de gunst van God zowel de gedode vertegenwoordiger van de groep als de andere leden ervan ten goede komen. Paulus noemt die groep in het geval van Jezus: het lichaam van Christus.

Zo hebben de eerste christenen geloofd dat zij deelden in de gunst waartoe God door Jezus' dood bewogen was. Maar in deze opvatting is Gods verzoening met Jezus' volgelingen een afgeleide van Zijn ontferming over Jezus zelf. De verzoening had dus logischerwijs een onderge-

schikte plaats ten opzichte van de opstanding van Jezus. En die was weer ondergeschikt aan de overtuiging, dat God de koninkrijksprediking van Jezus had geautoriseerd.

Opnieuw dringt zich hier de consequentie op dat het eerste en voornaamste wat de kerk moet uitdragen is: Gods koninkrijk breekt zich baan en eist gehoorzaamheid. De kerk moet meer gericht zijn op wat God doet dan op wat Jezus gedaan heeft.

Prediking

Die conclusie dringt zich op. Maar dat geldt alleen als de vroegste geschiedenis van de kerk als normatief zou gelden. De theologie, die de prediking geleidt en ondersteunt, behoudt zich echter het recht voor ook latere fasen uit de kerkgeschiedenis voor gezaghebbend te houden. En ook het heden, met zijn kritische vragen over de mogelijkheid van kennen en weten, stelt eisen aan de inhoud van de theologie. Onderzoek van de oorsprong van het christelijk denken kan daardoor aan de theologie niets voorschrijven. Wél kan uit dat onderzoek een welgemeend voorstel voortkomen om de prioriteiten in de hedendaagse prediking en theologie te veranderen. In sommige kringen spreekt men in zo'n geval van een 'paradigmawisseling'. Het aanbreken van het koninkrijk van God verdient de eerste plaats. Andere thema's kunnen wijken.

Het is niet alleen de geschiedenis die om deze verandering van prioriteiten vraagt. Het zijn uiteindelijk ook de eisen die het heden aan christelijk denken stelt. Van het concept van het koningschap van God zal vermoedelijk een sterker appel uitgaan dan van dat van de verzoening door Jezus' dood. Zeker zal ook het concept 'koninkrijk van God' uitgelegd en bijgesteld moeten worden. Maar het is beter uit te leggen dat God als koning van de wereld het laatste woord heeft en het recht heeft om van mensen gehoorzaamheid te eisen, dan dat een politieke moord voor ontelbaren heil bewerkt. Verder kan de hier bepleite omkering van prioriteiten de christelijke theologie ontdoen van onnodig particularisme, gegeven met een te strikte gebondenheid aan een historische persoon. De koninkrijksprediking is tenslotte ouder dan Jezus: zie bijvoorbeeld Daniël 2,44 en 7,27 (uit 165 voor Christus), Jesaja 52,7 'Uw God is koning' of Psalm 145,13 'Uw (Gods) koningschap is een koningschap voor alle eeuwen, uw heerschappij is over alle geslachten.'

Wie Pasen viert, onderschrijft daarmee Jezus' boodschap 'het koninkrijk van God breekt aan.' De vroegste geschiedenis van de kerk laat zien dat in het begin deze boodschap de hoofdzaak van de christelijke prediking was. Geleidelijk is deze hoofdzaak verdrongen door andere interessen. De geschiedenis legt aan de theologie van vandaag de volgende aanbeveling voor: laat in theologie en prediking het aanbrekende koningschap van God opnieuw centrum en hoofdzaak zijn.

H.J. de Jonge

De auteur is hoogleraar Nieuwe Testament aan de Rijksuniversiteit te Leiden.